
ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫЕ ДАТЫ

ВЫДАТНЫЕ ДАТЫ

REMARKABLE DATES

Беларускаму дзяржаўнаму ўніверсітэту — 100 гадоў
Белорусскому государственному университету — 100 лет
Belarusian State University celebrates 100th anniversary

УДК 811.161

БЕЛОРУССКИЙ ЯЗЫК КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ БГУ

Н. Г. ПРИГОДИЧ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Исследуется история становления белорусского языка и белорусского языкознания в Белорусском государственном университете на протяжении 1921–2021 гг. Рассматриваются достижения университетских лингвистов по различным направлениям теории и практики преподавания языковедческих курсов, подготовки монографических и практико-ориентированных учебников и учебно-методических пособий. Акцентируется внимание на работах зарубежных белорусистов, участии ученых БГУ в международных проектах, в том числе в работе международных конгрессов славистов. Анализируются итоги плодотворного сотрудничества преподавателей кафедры белорусского языкознания с учеными Института языкознания имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси, совместного проведения научных конференций, подготовки словарей, коллективных монографий и пособий по различным учебным дисциплинам. Оценивается роль университетских лингвистов и сотрудников академического института в исследовании истории становления белорусского языкознания как научного направления, подготовке кадров высшей квалификации, разработке нормативных документов в сфере функционирования

Образец цитирования:

Прыгодзіч МР. Беларуская мова як складнік гісторыі і сучаснасці БДУ. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2021;2:5–12.

For citation:

Pryhodzich MR. The Belarusian language as an integral part of history and modernity of the Belarusian State University. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2021;2:5–12. Belarusian.

Автор:

Николай Григорьевич Пригодич – доктор филологических наук, профессор; заведующий кафедрой белорусского языкознания филологического факультета.

Author:

Mikalai R. Pryhodzich, doctor of science (philology), full professor; head of the department of Belarusian linguistics, faculty of philology.
mik197@tut.by

современного белорусского литературного языка. Рассматриваются перспективы исследования вопросов, связанных с дальнейшим развитием белорусского языка, как непосредственно в БГУ, так и вообще в Республике Беларусь, ближнем и дальнем зарубежье.

Ключевые слова: белорусский язык; белорусский язык в начале XX в.; современный белорусский литературный язык; белорусский язык в БГУ; особенности преподавания белорусского языка как государственного; тенденции и перспективы развития.

БЕЛАРУСКАЯ МОВА ЯК СКЛАДНІК ГІСТОРЫІ І СУЧАСНАСЦІ БДУ

М. Р. ПРЫГОДЗІЧ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Даследуюцца гісторыя станаўлення беларускай мовы і беларускага мовазнаўства ў Беларускім дзяржаўным універсітэце на працягу 1921–2021 гг. Разглядаюцца дасягненні ўніверсітэцкіх лінгвістаў па розных напрамках тэорыі і практыкі выкладання мовазнаўчых курсаў, падрыхтоўкі манаграфічных і практыка-арыентаваных падручнікаў і вучэбна-метадычных дапаможнікаў, акцэнтаў увага на працах замежных беларусістаў, удзеле навукоўцаў БДУ ў міжнародных праектах, у тым ліку ў рабоце міжнародных кангрэсаў славістаў. Аналізуюцца вынікі плённага супрацоўніцтва выкладчыкаў кафедры беларускага мовазнаўства з навукоўцамі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, сумеснага правядзення навуковых канферэнцый, падрыхтоўкі слоўнікаў, калектывных манаграфій і дапаможнікаў па розных вучэбных дысцыплінах. Дзецца ацэнка ролі ўніверсітэцкіх лінгвістаў і супрацоўнікаў акадэмічнага інстытута ў даследаванні гісторыі станаўлення беларускага мовазнаўства як навуковага напрамку, падрыхтоўцы кадраў вышэйшай кваліфікацыі, распрацоўцы нарматыўных дакументаў у галіне функцыянавання сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Разглядаюцца перспектывы далейшага даследавання пытанняў, звязаных з функцыянаваннем беларускай мовы, як непасрэдна ў БДУ, так і наогул у Рэспубліцы Беларусь, бліжнім і далёкім замежжы.

Ключавыя словы: беларуская мова; беларуская мова на пачатку XX ст.; сучасная беларуская літаратурная мова; беларуская мова ў БДУ; асаблівасці выкладання беларускай мовы як дзяржаўнай; тэндэнцыі і перспектывы развіцця.

THE BELARUSIAN LANGUAGE AS AN INTEGRAL PART OF HISTORY AND MODERNITY OF THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY

M. R. PRYHODZICH^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article examines the history of formation of the Belarusian language and Belarusian linguistics at the Belarusian State University during 1921–2021; examines the achievements of university linguists in various areas of the theory and practice of teaching linguistics courses, preparing monographic and practice-oriented textbooks and teaching aids, focuses on the work of foreign Belarusianists, participation of Belarusian State University scientists in international projects, including work of international congresses of Slavists. The article analyses the results of fruitful cooperation between teachers of the department of Belarusian linguistics and scientists of the Jakub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus, joint scientific conferences and readings, preparation of dictionaries, collective monographs and manuals on various academic disciplines. The role of university linguists and the staff of the academic institute in the study of the history of formation of Belarusian linguistics as a scientific direction, training of highly qualified personnel, development of normative documents in the field of the functioning of the modern Belarusian literary language is evaluated. The article considers the prospects of studying the issues of further development of the Belarusian language both at Belarusian State University and in the Republic of Belarus, in the near and far abroad.

Keywords: Belarusian language; Belarusian language at the beginning of the 20th century; modern Belarusian literary language; Belarusian language at Belarusian State University; peculiarities of teaching Belarusian as a state language; tendencies and prospects for development.

Уводзіны

У гісторыі станаўлення і развіцця Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта выключнае значэнне належыць беларускай мове, якая ўпаравень з іншымі мовамі – яўрэйскай, польскай і рускай (адпаведна частым асноўным этнічным групам, што насялялі БССР) – стала вядучым сродкам камунікацыі і асновай выкладання вучэбных дысцыплін у адукацыйных установах у 1920-я гг. Яшчэ на самым пачатку 1921 г. па ініцыятыве навукова-літаратурнага аддзела Наркамасветы (узначальваў С. Некрашэвіч) была створана тэрміналагічная камісія, мэтай якой з’яўлялася як складанне новай тэрміналогіі, так і перагляд існуючай. Усю работу камісія павінна была выканаць на працягу трох (!) месяцаў. І зроблена было многае. Фактычна ў экстрэмальных умовах на працягу 1921 – пачатку 1922 г. камісія апублікавала 8 тэрміналагічных падбораў, прыняла каля 3 тыс. тэрмінаў на 70 агульных пасяджэннях [1–2]. Выданні і рэкамендацыі камісіі паспрыялі і беларусізацыі вучэбнага працэсу ў Беларускім дзяржаўным універсітэце.

Вывучэнню гісторыі станаўлення беларускай лінгвістыкі ў БДУ, аналізу першых падручнікаў на беларускай мове, прызначаных для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў, прысвечаны артыкулы і навуковыя агляды А. І. Жураўскага [3], Л. М. Шакуна [4], І. К. Германовіча [5], В. П. Краснея [6], М. Р. Прыгодзіча [7].

Вынікі і іх абмеркаванне

Перыяд 1920-х гг. быў адзначаны важнымі падзеямі ў гісторыі беларускага народа і яго дзяржаўнасці. Адкрыцця ў гэты час Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1921) і Інстытут беларускай культуры (1922), нягледзячы на складанае эканамічнае становішча, недахоп кадраў інтэлігенцыі, некаторыя хістанні людзей у адносінах да сваёй роднай мовы і іншыя цяжкасці, сталі зыходным пунктам для актыўнай перабудовы ў рэспубліцы духоўнай сферы дзейнасці. Адной з найважнейшых задач гэтага перыяду была распрацоўка праблем беларускага мовазнаўства, паколькі ў дарэвалюцыйны час на тэрыторыі Беларусі не выйшла ніводнай колькі-небудзь значнай лінгвістычнай працы. У першым навучальным годзе на этнолага-лінгвістычным аддзяленні ўсе дысцыпліны беларускага мовазнаўства выкладаў толькі адзін спецыяліст – вядомы грамадскі дзеяч і вучоны Я. Лёсік, які чытаў лекцыі па такіх раздзелах беларусазнаўства, як беларускі народ і яго мова, гісторыя беларускага пісьменства, беларуская літаратурная мова, элементарныя асновы беларускага правапісу. На ўсіх аддзяленнях праводзіліся практычныя пісьмовыя работы, а на этнолага-лінгвістычным – і семінарыяныя заняткі па беларускай мове.

Недахоп падрыхтаваных кадраў абумовіў працу многіх навукоўцаў Інбелкульта ў БДУ, а выкладчыкаў універсітэта – у інстытуце (Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, П. Бузук, А. Багдановіч, І. Воўк-Левановіч, Л. Цвяткоў). Такое выкарыстанне навуковых кадраў спрыяла разгортванню ва ўніверсітэце мовазнаўчых даследаванняў і павышэнню якасці выкладання лінгвістычных дысцыплін. Менавіта ў першыя гады дзейнасці БДУ і Інбелкульта пачынаюць вылучацца і прыярытэтычныя напрамкі развіцця беларускага мовазнаўства, якія на многія дзесяцігоддзі прадвызначылі спектр лінгвістычных даследаванняў ва ўніверсітэце.

Сучасная беларуская літаратурная мова на этапе яе гістарычнага станаўлення. Першыя лінгвістычныя працы філолагаў універсітэта былі скіраваны на практыку выкладання вучэбных курсаў па беларускай мове, найперш на знаёмства студэнтаў з асноўнымі перадумовамі складання беларускай літаратурнай мовы, выяўленне асаблівасцей яе функцыянавання ў розныя перыяды, аналіз мовазнаўчых прац XIX ст., у якіх закраналіся пытанні паходжання і стану беларускай мовы, вызначалася яе месца ў сям’і славянскіх моў і інш. Менавіта гэтым і некаторым іншым пытанням былі прысвечаны навуковыя працы дацэнта І. Ваўка-Левановіча, выпускніка Петраградскага ўніверсітэта і вучня акадэміка Я. Ф. Карскага, у тым ліку і вялікі гісторыка-метадалагічны нарыс «Гістарычнае вывучэнне беларускай мовы ў славянскай філалогіі» (1925), які стаў першай мовазнаўчай працай універсітэцкіх філолагаў. Усяго ж вучоны з 1924 г. і да часу свайго ад’езду з Беларусі ў 1930 г. апублікаваў у розных выданнях (у тым ліку замежных) 15 навуковых прац, сярод якіх такія асноватворчыя артыкулы, брашуры і нарысы, як «Беларускае аканне» (1926), «Да пытання аб аканні ў беларускім правапісе» (1926), «Мова выданняў Францішка Скарыны» (1926), «Еще к вопросу о “ляшских” чертах в белорусской фонетике» (1930) і інш. У 1927 г. І. Воўк-Левановіч выдаў літаграфічным спосабам працу «Лекцыі па гісторыі беларускай мовы: курс, чытаны ў БДУ ў 1925–1927 гг. Уступ і фанетыка» – першы вучэбны дапаможнік для ВУ і педагагічных тэхнікумаў, ухвалены Галоўным метадычным кабінетам пры Наркамасветы БССР. На гэты ж час прыпадае і пачатак дзейнасці даследчыка як навуковага сакратара камісіі па ўкладанні гістарычнага слоўніка беларускай мовы, а яго даклад «Аб прынцыпах і метадах укладання гістарычнага слоўніка беларускай мовы» (выйшаў асобным выданнем у 1929 г.) стаў фактычна навукова абгрунтаванай інструкцыяй для ўсіх членаў камісіі ў іх практычнай дзейнасці над слоўнікам. Значна пазней,

у 1960-я гг., гэты даклад лёг у аснову распрацоўкі канцэпцыі падрыхтоўкі «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы» ў 37 выпусках, у зборы фактычнага матэрыялу і апрацоўцы слоўнікавых артыкулаў для якога прынялі ўдзел як былыя выпускнікі, так і сучасныя супрацоўнікі БДУ: А. І. Жураўскі, А. М. Булыка, Л. І. Рабаданава, У. М. Свяжынскі, Г. К. Ціванова, А. І. Яновіч, Н. В. Паляшчук і інш.

Рэпрэсіі 1930-х гг. і страты ў Вялікую Айчынную вайну прывялі да таго, што ў першыя пасляваенныя гады многае давялося пачынаць нанова. Навукова-даследчая дзейнасць лінгвістаў універсітэта ў гэты час праявілася найперш у стварэнні неабходных дапаможнікаў па беларускім мовазнаўстве для ВНУ і падручнікаў па беларускай мове для сярэдняй школы. Пры ўдзеле лінгвістаў БДУ былі падрыхтаваны выданні «Нарысы па гісторыі беларускай мовы» (1957), «Курс сучаснай беларускай мовы» (у 3 ч., 1957–1961). Інтэнсіўнае вывучэнне працэсаў фарміравання беларускай літаратурнай мовы дазволіла Л. М. Шакуну стварыць манаграфічны нарыс «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы» (абаронены як доктарская дысертацыя), другое выданне якога (1984) было ўганаравана Дзяржаўнай прэміяй БССР (1986). У гэтыя ж гады распачалося грунтоўнае вывучэнне розных структурных узроўняў беларускай мовы, яе лексікі, граматыка-марфалагічных катэгорый, гістарычнай граматыкі і лексікалогіі (манаграфіі П. П. Шубы, А. І. Наркевіча, Л. І. Бурака, М. Г. Булахава і інш.). Тэарэтычнаму асэнсаванню гістарычных працэсаў у беларускай мове, усебаковай характарыстыцы ўласцівых ёй сродкаў прысвяцілі свае працы даследчыкі 1980–2010-х гг.: Б. А. Плотнікаў, А. І. Яновіч, В. П. Красней, Л. І. Сямешка, М. Р. Прыгодзіч, З. І. Бадзевіч, І. Р. Шкраба, У. І. Куліковіч, Т. Р. Рамза, І. А. Гапоненка, К. П. Любецкая, С. М. Запрудскі, Г. І. Кулеш, В. П. Трайкоўская, Я. М. Камароўскі і інш. Напісаныя ў тэарэтыка-практычным рэчышчы, гэтыя працы сваім зместам і глыбінёй распрацоўкі тэмы ўяўляюць сабой манаграфічныя даследаванні, а многія з іх сталі асновай для доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый [8, с. 4].

Выкананне навукова-даследчай тэмы «Беларуская мова на розных этапах яе гістарычнага развіцця: сінхронны і дыяхронны аспекты» стымулявала цікавасць да вывучэння асобных помнікаў старабеларускага пісьменства. Аспірантамі былі абаронены кандыдацкія дысертацыі «Моўныя і стыльвыя асаблівасці “Апокрысіса” Хр. Філалета» (М. І. Свістунова), «“Арыстоцэлевы вароты” як помнік старабеларускага пісьменства XVI ст. (графіка-арфаграфічны, фанетычны і марфалагічны аспекты)» (Н. Ю. Перавалава), «Моўны сінкрэтызм старабеларускага рэлігійнага пісьменства (дыяхранічны аспект)» (В. У. Басько), «Устарэлая лексіка ў беларускай мове (на матэрыяле лексікаграфічных прац XIX–XX стст.)» (А. М. Макарэвіч). Гісторыі развіцця і станаўлення асобных тэрмінасістэм прысвяцілі свае дысертацыйныя працы Ю. М. Лук’янюк, М. У. Юнаш, В. У. Бандаровіч, А. М. Лапкоўская. Беларуская-рускую інтэрферэнцыю на матэрыяле публіцыстыкі даследавала Г. І. Малько, семантыка-словаўтваральныя зрухі ў структуры аўтарскіх неалагізмаў першай паловы XX ст. сталі аб’ектам вывучэння ў працы В. А. Зразікавай.

Не менш важныя задачы ў даследаванні беларускай мовы на розных этапах яе гістарычнага развіцця стаяць перад сённяшнім пакаленнем універсітэцкіх лінгвістаў-беларусаведаў. Патрабуюць свайго далейшага асэнсавання і прагнознага развіцця такія навукова-тэарэтычныя і практычныя пытанні, як дынаміка норм беларускай літаратурнай мовы і вуснага маўлення, стыльвая арганізацыя беларускай мовы ў гісторыка-тыпалагічным аспекце, функцыянальны статус беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму і дзейсныя стымулы для яе паўнапраўнага развіцця ў бліжэйшай перспектыве, іншамоўныя запазычанні і інавацыйныя змяненні ў галіне лексікі і граматыкі і інш. Лінгвістам БДУ ў бліжэйшыя гады неабходна распрацаваць і выдаць вучэбныя дапаможнікі і падручнікі новага пакалення па гістарычнай граматыцы беларускай мовы, палеаграфіі, гісторыі беларускай літаратурнай мовы, гісторыі беларускага мовазнаўства, па ўсіх раздзелах вучэбнага курса сучаснай беларускай літаратурнай мовы (лексікалогія і фразеалогія, марфаналогія, марфеміка, марфалогія, сінтаксіс, лінгвістыка тэксту і інш.), вывучэнню беларускай мовы як замежнай.

Народна-дыялектнае слова: лексікаграфічна-лінгвакартаграфічная фіксацыя. Сярод найбольш важных напрамкаў навукова-даследчай дзейнасці беларускіх лінгвістаў у 1920-я гг. стала дэталёвае вывучэнне народных гаворак як крыніцы і асновы фарміравання беларускай літаратурнай мовы. Нельга сказаць, што дарэвалюцыйныя навукоўцы мала ўвагі звярталі на дыялектнае слова, шмат што ў гэтай справе было зроблена імі, аднак у новых умовах спарадычнасці і выпадковасці трэба было супрацьпаставіць сістэмнасць і ўсеахопнасць, грунтоўна і ўсебакова абследаваць як мага больш населеных пунктаў, падрыхтаваць і выдаць рэгіянальныя дыялектныя слоўнікі, тым самым стварыць трывалую лексічную базу для ўдасканалення літаратурнай мовы. У краіне разгарнуўся шырокі краязнаўчы рух, да вывучэння вуснай народнай спадчыны спрычыніліся сотні настаўнікаў, студэнтаў, прафесійных філолагаў і аматараў – збіральнікаў роднага слова. Адным з вядучых дыялектолагаў гэтага перыяду быў прафесар універсітэта П. Бузук, які ў 1928 г. выдаў фундаментальную працу «Спроба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі. Частка 1. Фанетыка і марфалогія. Выпуск 1. Гаворкі цэнтральнай і ўсходняй

Беларусі і суседніх мясцовасцей Украіны і Вялікарасіі ў першай чвэрці XX ст.» – фактычна першы ў славянскім мовазнаўстве лінгвістычны атлас народных гаворак.

У пасляваенны час цэнтрам збору і вывучэння дыялектнай лексікі ў БДУ стала створаная ў 1953 г. кафедра беларускай мовы, супрацоўнікамі якой пад кіраўніцтвам прафесара М. А. Жыдовіч на працягу другой паловы XX ст. была створана 400-тысячная картатэка фактычнага матэрыялу амаль з усіх рэгіёнаў Беларусі, а найперш цэнтральнай яе часткі. Вынікам гэтай працы сталі тры выпускі «Матэрыялаў для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак» (1970, 1974, 1977). Пазней на аснове гэтага выдання і новых сабраных матэрыялаў прафесар М. А. Жыдовіч, дацэнты Е. С. Мяцельская, І. М. Шчарбакова, З. А. Зяневіч, Я. М. Камароўскі, старшы выкладчык І. А. Каралёва падрыхтавалі двухтомны «Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі», першы том якога пад рэдакцыяй Е. С. Мяцельскай быў апублікаваны ў 1990 г. (літары А–П). На вялікі жаль, рукапіс другога тома быў беззваротна страчаны падчас выдавецка-рэарганізацыйнай кампаніі пачатку 1990-х гг.

Універсітэцкія вучоныя прынялі актыўны ўдзел у падрыхтоўцы «Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы» (1963). Дацэнт кафедры рускай мовы А. Р. Мурашка ў складзе аўтарскага калектыву гэтай працы была адзначана Дзяржаўнай прэміяй СССР (1971). Прыкладна ў гэты ж час пачалося вывучэнне астраўных рускіх гаворак, якія з’явіліся на тэрыторыі Беларусі ў выніку перасялення з Расіі стараабрадцаў. Вынікам гэтай шматгадовай працы сталі дысертацыі А. Ф. Манаенкавай і В. А. Саніковіч, выданне «Слоўнік рускіх гаворак Беларусі» (1989), аўтарам-складальнікам якога была А. Ф. Манаенкава. Да важных навуковых і навукова-метадычных здабыткаў універсітэцкіх дыялекталагаў неабходна аднесці «Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі» (1972) Е. С. Мяцельскай і Я. М. Камароўскага і працу гэтых жа аўтараў «Беларуская дыялекталогія. Хрэстаматыя» (1979), вучэбныя дапаможнікі «Беларуская дыялекталогія» (1969; 2-е выд. – 1980) і «Беларуская дыялекталогія: практыкум» (1991) Е. С. Мяцельскай і Э. Д. Блінавай, «Беларуская дыялекталогія ў табліцах і схемах» (у 2 ч., 2005–2008) і «Беларуская дыялекталогія: вучэбна-метадычны комплекс» (2008) І. А. Гапоненка і В. П. Трайкоўскай і інш. У шматлікіх навуковых выданнях былі апублікаваны дзясяткі артыкулаў і слоўнікавых падбораў з розных народных гаворак, прааналізаваны асаблівасці семантычнай структуры дыялектных слоў, лексічная варыянтнасць, мнагазначнасць, аманімія, іншамовныя элементы ў беларускай дыялектнай лексіцы і інш. (Е. С. Мяцельская, У. М. Лазоўскі, З. І. Бадзевіч, В. П. Трайкоўская, Я. М. Камароўскі, В. М. Галай, Л. І. Сямешка, А. І. Наркевіч, М. В. Дабрыян, Н. І. Гілевіч, З. А. Зяневіч, Г. І. Кулеш, І. А. Гапоненка і інш.).

Сярод найважнейшых задач універсітэцкіх дыялекталагаў на бліжэйшую перспектыву можна назваць стварэнне агульнабеларускага дыялектнага лексікону на аснове ўкладзеных і выдадзеных на працягу XIX – пачатку XXI ст. слоўнікаў і лексічных збораў, падрыхтоўку рэгіянальных лексічных атласаў з улікам сацыялінгвістычных змен апошніх дзесяцігоддзяў, комплексных тэматычных слоўнікаў, прысвечаных народным промыслам і рамёствам, слоўнікаў рэгіянальнай мікратапаніі. Далейшага грунтоўнага вывучэння патрабуюць такія пытанні, як мова і этнічная самасвядомасць, фальклор як крыніца матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, дыялектнае слова і мова сучаснай мастацкай літаратуры, асаблівасці беларускіх гаворак у працах фалькларыстаў і этнографаў, беларускае дыялектнае слова як параўнальна-супастаўляльны матэрыял у працах замежных славістаў, інавацыйныя працэсы ў лексіцы народных гаворак і інш.

На шляху да ўнармаванай тэрміналогіі. Атрыманне беларускай літаратурнай мовай дзяржаўных функцый, пашырэнне яе ў сферы школьнага выкладання, навукі, культуры вымагала хутчэйшага фарміравання і апрацоўкі нацыянальнай грамадска-палітычнай, юрыдычнай, навукова-тэхнічнай і іншай тэрміналогіі. У ліку арганізатараў і працаўнікоў створанай у 1921 г. Беларускай навукова-тэрміналагічнай камісіі былі ўніверсітэцкія выкладчыкі С. Некрашэвіч, М. Гарэцкі, Я. Лёсік, П. Бузук, Л. Цвяткоў.

На працягу 1920-х – першай паловы 1930-х гг. імі і іншымі навукоўцамі былі распрацаваны і выдадзены галіновыя слоўнікі (выпускі) па граматыцы і літаратуразнаўстве, хіміі, батаніцы, фізіцы, матэматыцы, медыцыне, геаграфіі, логіцы і псіхалогіі, анатоміі, геаметрыі і інш. Нягледзячы на пэўныя недахопы ў адборы народна-дыялектнай лексікі і спробах яе літаратурнай тэрміналагізацыі, імкненні «пазбавіцца ад незразумелай чужаземшчыны», выхад гэтых слоўнікаў і абмеркаванне іх шырокай грамадскасцю «дапамаглі выпрацаваць беларускую нацыянальную тэрміналогію на сапраўды навуковай аснове, стварылі магчымасць праверыць на практыцы жыццяздольнасць асобных тэрмінаў» [9, с. 195]. Шматлікія рэцэнзіі і водгукі на тэрміналагічныя слоўнікі, што друкаваліся ў часопісах і газетах таго часу, паклалі пачатак тэарэтычнаму асэнсаванню шляхоў і прынцыпаў фарміравання нацыянальнай навуковай тэрміналогіі, папаўненню і развіццю яе як за кошт уласных моўных рэсурсаў, так і ў выніку запазычвання з рускай і іншых моў. Асаблівы размах гэтая праца набыла ў другой палове XX – пачатку XXI ст. найперш у сувязі з практычнымі патрэбамі выкладання многіх навуковых дысцыплін

па-беларуску, калі ў працэсе беларусізацыі 1990-х гг. адбывалася «рэвізія» назапашанага тэрміналагічнага матэрыялу і праводзілася работа па ўпарадкаванні тэрміналогіі ў плане яе нацыянальнай арыентацыі. Сярод найбольш актыўных тэрміналагаў – тэарэтыкаў і практыкаў гэтага перыяду – можна вылучыць П. П. Шубу, В. П. Краснея, І. К. Германовіча, Л. А. Антанюк, І. П. Галай, С. І. Сідор, Л. І. Бурака, А. І. Яновіч, Я. В. Радына, Г. А. Гваздовіч, А. М. Данілава, А. І. Зелянкова, І. А. Юхо і інш. Дзякуючы працам гэтых і іншых даследчыкаў істотна папоўнілася беларуская тэрміналогія, з’явіліся ґрунтоўныя распрацоўкі ў галіне такіх тэрмінасістэм, як біялогія, мовазнаўства, геаграфія, грамадазнаўства, матэматыка, філасофія, правазнаўства, сацыялогія, паліталогія і г. д. З удзелам навукоўцаў БДУ падрыхтаваны энцыклапедычныя слоўнікі-даведнікі па Статутах Вялікага Княства Літоўскага, Літоўскай метрыцы, паліталогіі, юрыспрудэнцыі, музыцы, матэматыцы.

На парадку дня ўніверсітэцкіх тэрміназнаўцаў стаіць падрыхтоўка ўніверсальных беларуска-рускіх і руска-беларускіх слоўнікаў па ўсіх вучэбных спецыяльнасцях, папулярных навукова-практычных тэзаўрусаў для студэнтаў-замежнікаў, практычных дапаможнікаў па засваенні і выкарыстанні спецыяльнай тэрміналогіі пры напісанні навуковых прац, вучэбных рэфератаў і інш. Патрабуюць тэарэтычнага асэнсавання праблемы іншамовна-рускай тэрміналагічнай інтэрферэнцыі, працэсы лінгваметадычнай і агульнамоўнай адаптацыі запазычанняў ва ўмовах дзяржаўнага беларуска-рускага двухмоўя, неабходна звярнуць увагу на падрыхтоўку і выданне міжнародных наменклатур у важнейшых навуковых галінах. Нарэшце, трэба рэанімаваць працу тэрміналагічнай камісіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, якая б стала каардынуючым цэнтрам распрацоўкі, папаўнення і ўдасканалення існуючых навуковых тэрмінасістэм, уважліва адсочвала новую міжнародную наменклатуру ў розных навуковых галінах і аператыўна ўводзіла яе ў практыку выкладання адпаведных дысцыплін.

Беларуская мова на пачатку 3-га тысячагоддзя. Лінгвісты БДУ на працягу ўсёй гісторыі існавання незалежнай Рэспублікі Беларусь былі і застаюцца ў шэрагах найбольш актыўных даследчыкаў і папулярызатараў роднага слова, тых, хто сваімі навуковымі распрацоўкамі і публічнымі выступленнямі імкнецца садзейнічаць павышэнню прэстыжу беларускай мовы ў грамадстве, пашырэнню дыяпазону славістычных даследаванняў, захаванню і памнажэнню духоўнай скарбніцы беларускага народа. Нягледзячы на зніжэнне сацыяльнай ролі беларускай мовы ў апошнія гады, рэзкае звужэнне сферы яе выкарыстання, яна па-ранейшаму, хоць і абмежавана, выконвае асобныя дзяржаўныя функцыі. Праблемы сучаснага стану беларускай літаратурнай мовы, яе функцыянальнага статусу пастаянна знаходзяцца ў полі зроку арганізатараў і ўдзельнікаў розных міжнародных навуковых канферэнцый, напрыклад тых, што прайшлі на філалагічным факультэце БДУ: «Беларуская мова ў другой палове ХХ ст.» (1997), «Пісьменнік – мова – стыль» (1996, 2001, 2005), «Мова – літаратура – культура» (1998, 2000, 2002, 2004, 2006, 2010 і інш.), «Мова ў святле класічнай спадчыны і сучасных парадыгм» (2000) і інш. Асэнсаванню найважнейшых тэндэнцый у развіцці беларускай мовы ў другой палове ХХ ст. прысвечана калектыўная манаграфія «Беларуская мова: najnowsze dzieje językow słowiańskich» (Аполе (Польшча), 1998; навук. рэд. А. А. Лукашанец, М. Р. Прыгодзіч, Л. І. Сямешка), падрыхтаваная лінгвістамі БДУ В. П. Краснеем, М. Р. Прыгодзічам, Л. І. Сямешка, Т. Р. Рамза сумесна з калегамі з Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі ў межах Міжнароднага праекта «Змены ў сучасных славянскіх мовах: 1945–1995». Дарэчы, манаграфія стала першай у гісторыі беларускай лінгвістыкі працай, выдадзенай за мяжой.

На працягу 1990–2021 гг. даследаванне беларускай мовы праводзілася ў рамках дзяржаўнай праграмы па беларускай мове і літаратуры па такіх навуковых тэмах, як «Тэарэтычная граматыка беларускай мовы», «Структурна-семантычныя асновы сучаснай беларускай літаратурнай мовы», «Беларуская мова як аб’ект замежнай лінгвістыкі», «Беларуская літаратурная мова і яе нормы: сінхронны і дыяхронны аспекты», «Сучасная беларуская літаратурная мова: нормы, дынаміка, функцыянаванне», «Беларуская мова: асаблівасці станаўлення і гістарычнага развіцця лексічнага саставу і функцыянальных стыляў». У межах дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў «Грамадства і гуманітарная бяспека беларускай дзяржавы» на 2021–2025 гг. супрацоўнікамі кафедры беларускага мовазнаўства запланавана выкананне такіх тэм, як «Змены ў лексічным складзе беларускай мовы на мяжы 2-га і 3-га тысячагоддзяў у аспекце заходняга і ўсходняга моўнага ўзаемадзеяння» (кіраўнік – прафесар М. Р. Прыгодзіч), «Беларускамоўная пісьмовая спадчына XVIII ст. у кантэксце моўнай пераемнасці» (кіраўнік – дацэнт М. І. Свістунова), «Беларуская тэрміналогія права: тэорыя і практыка лексікаграфічнага апісання» (кіраўнік – прафесар Г. І. Кулеш).

Айчынная і замежная беларусістыка. Цікавасць да беларускай мовы ў замежных даследчыкаў выявілася толькі на пачатку ХІХ ст., калі ў 1816 г. у Варшаве С.-Б. Ліндэ апублікаваў працу «Аб Літоўскім статуце, рускай мовай і друкам выдадзеным паведамленне». Прыблізна ў гэты ж час вызначыць спецыфіку беларускай мовы паспрабаваў П. Шафарык у працы на нямецкай мове «Гісторыя славянскіх моў і літаратур паводле ўсіх дыялектаў» (1826). З гэтага часу, на думку прафесара Л. М. Шакуна,

«беларуская мова... пачынала ўводзіцца ў практыку агульнаеўрапейскага параўнальна-гістарычнага мовазнаўства» [9, с. 41–42]. Аднак найбольш мэтанакіравана і сістэмна беларуская мова пачала вывучацца замежнымі лінгвістамі толькі ў XX ст., найперш пасля правядзення ў 1926 г. Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, актыўнымі ўдзельнікамі якой былі М. Фасмер, Ю. Галомбак, Е. Блесэ і інш. Найбольшых поспехаў замежная беларусістыка дасягнула ў другой палове XX ст., калі актывізаваліся кантакты беларускіх даследчыкаў з лінгвістамі Балгарыі, Польшчы, Венгрыі, былой Югаславіі, Аўстрыі ў сувязі з развіццём міжнароднага супрацоўніцтва устаноў вышэйшай адукацыі Беларусі з найбуйнейшымі еўрапейскімі ўніверсітэтамі, правядзеннем міжнародных з'ездаў славістаў, распрацоўкай агульнаславянскіх лінгвістычных праектаў і інш. Ажыўленню цікавасці да беларусістыкі садзейнічала адкрыццё ў Варшаўскім універсітэце кафедры беларускай філалогіі, навуковыя даследаванні супрацоўнікаў якой сталі своеасаблівым мастком для прэзентацыі беларускамоўных праблем у асяроддзі лінгвістаў заходнееўрапейскіх краін. Асэнсаванню месца і ролі замежных беларусістаў у вывучэнні пытанняў беларускай мовы прысвечана манаграфічна-бібліяграфічнае выданне М. Р. Прыгодзіча і А. А. Прыгодзіч «Беларуская мова ў працах замежных лінгвістаў» (Мінск, 2010), у якім прааналізавана беларусістычная спадчына М. Фасмера (Германія), Г. Бідэра (Аўстрыя), К. Гутшміта (Германія), Э. Смуквай (Польшча), А. Золтана (Венгрыя), Л. Пісарэка (Польшча), Г. Генцэля (Германія). Своеасаблівым працягам гэтай працы стала адкрыццё ў БДУ з нагоды стагоддзя ўніверсітэта новай выдавецкай серыі «Замежная беларусістыка», першая кніга якой прысвечана працам аўстрыйскага беларусіста Г. Бідэра [10]. У бліжэйшай перспектыве запланаваны зборнікі Г.-Б. Колер (Германія), Р. Піўтарака (Украіна), Г. Генцэля (Германія), А. Золтана (Венгрыя) і інш.

Ініцыятарам актыўных кантактаў з замежнымі лінгвістамі стаў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. Прафесары А. Я. Супрун, Л. М. Шакун, А. І. Яновіч, А. А. Лойка, А. Я. Міхневіч, Б. А. Плотнікаў і іншыя вядучыя беларусісты БДУ сталі частымі выступоўцамі на міжнародных канферэнцыях і кангрэсах у Сафіі, Варшаве, Беластоку, Вене, Будапешце. У апошнія гады іх працу працягнулі лінгвісты-беларусаведы А. А. Лукашанец, В. І. Іўчанкаў, І. С. Роўда, С. М. Запрудскі, М. Р. Прыгодзіч, Т. Р. Рамза, Л. І. Сямешка, І. А. Гапоненка, Г. І. Кулеш, А. А. Кожынава, А. Л. Садоўская і інш. Універсітэцкія лінгвісты ўсё часцей звяртаюцца да параўнальна-тыпалагічнага вывучэння ўсходнеславянскіх і іншых еўрапейскіх моў. Сярод найважнейшых даследаванняў у гэтым напрамку можна адзначыць манаграфію С. А. Важніка «Кантрастыўны сінтаксіс польскай і беларускай моў: семантыка і дыстрыбуцыя дзеяслоўнага прэдыката» (Мінск, 2008), дапаможнік М. Л. Савасцюк «Англіцызмы беларускай мовы» (Мінск, 2019), у якім вылучана больш за 3500 актуальных слоў англійскага паходжання, што прыйшлі ў беларускую мову на працягу апошніх трох дзесяцігоддзяў.

Яшчэ ў 1960–70-я гг. у БДУ замежнымі аспірантамі сталі рыхтавацца дысертацыйныя даследаванні. Так, у 1977 г. кандыдацкую дысертацыю «Нягэўныя займеннікі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове» (навуковы кіраўнік – прафесар Л. М. Шакун) абараніла Я. Глушкоўска (Польшча), пазней вучоную ступень кандыдата філалагічных навук атрымаў Б. Сегень (Польшча) за працу «Этымалогія і семантыка дыялектных прыназоўнікаў беларускай мовы (на матэрыяле гаворкі вёскі Трывежа на Беласточчыне)» (1997; навуковыя кіраўнікі – прафесар Л. М. Шакун і дацэнт В. П. Трайкоўская). За апошнія два дзесяцігоддзі на філалагічным факультэце БДУ адбылося звыш 10 абарон кандыдацкіх дысертацый аспірантамі з Кітая.

Лінгвісты кафедры беларускага мовазнаўства сталі сувыканаўцамі некалькіх міжнародных праектаў, што каардынуюцца прафесарам Г. Генцэлем з Альдэнбургскага ўніверсітэта імя Карла фон Асецкага (Германія). Так, на працягу 2006–2014 гг. сумесна з моваведамі і сацыёлагамі БДУ (С. М. Запрудскі, Д. Г. Ротман і інш.) распрацоўваўся праект, прысвечаны беларуска-рускаму моўнаму ўзаемадзеянню (так званай трасянцы); з 2013 г. ажыццяўляецца праект «Блукаючыя германізмы» (сувыканаўцы ад БДУ – прафесар М. Р. Прыгодзіч, дацэнт А. А. Прыгодзіч), беларускай бібліяграфічнай часткай якога стала выданне «Германізмы ў беларускай мове» [11].

Заклучэнне

Стагадовы юбілей Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта не толькі сведчыць пра значныя дасягненні лінгвістаў-беларусаведаў у справе вывучэння самых разнастайных структурных узроўняў беларускай мовы, стварэнні ўніверсальных манаграфічных і вучэбна-метадычных прац па актуальных праблемах функцыянавання мовы беларускага народа, але і паказвае надзённыя напрамкі далейшай даследчыцкай працы, што дазволіць узбагаціць беларускую лінгвістыку новымі тэарэтычнымі і практычнымі набыткамі. У шматгалосці славяназнаўчай навукі XXI ст. па-ранейшаму ўпэўнена будзе гучаць і голас універсітэцкіх моваведаў – прадаўжальнікаў слаўных традыцый, закладзеных лінгвістамі папярэдніх эпох і пакаленняў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Запрудскі СМ. *Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918–1941)*. Мінск: БДУ; 2015. 191 с.
2. Запрудскі С. Шлях ад камісіі да акадэміі. *Літаратура і мастацтва*. 2021, 5 сакавіка.
3. Жураўскі АІ. Мовазнаўства. У: Акадэмія навук Беларусі, Інстытут гісторыі. *Інстытут беларускай культуры*. Мінск: Навука і тэхніка; 1993. с. 33–59.
4. Шакун ЛМ. Развіццё мовазнаўства ў БДУ. *Веснік БДУ. Серыя 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. 1971;2:13–24.
5. Германовіч ІК. Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі. У: Міхневіч АЯ, рэдактар. *Беларуская мова: энцыклапедыя*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя П. Броўкі; 1994. с. 19–21.
6. Красней ВП. *Беларуская тэрміналогія*. Мінск: БДУ. 2011. 216 с.
7. Прыгодзіч МР. Беларуская мова як кансалідуючы фактар беларускага грамадства (да пытання аб ролі лінгвістаў БДУ ў працэсе беларусізацыі ў 1920-я гг.). У: Король АД, рэдактар. *Роль універсітэцкага образования и науки в современном обществе. Материалы международной научной конференции; 26–27 февраля 2019 г.; Минск, Беларусь*. Мінск: БГУ; 2019. с. 122–127.
8. Прыгодзіч МР. Пуцявінамі мінулага і нашых дзён. *Веснік БДУ. Серыя 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. 2006; 2:3–5.
9. Шакун ЛМ. *Гісторыя беларускага мовазнаўства*. Мінск: Універсітэцкае; 1995. 271 с.
10. Бідэр Г. *Выбраныя працы па беларускім мовазнаўстве*. Прыгодзіч АА, Прыгодзіч МР, складальнікі; Прыгодзіч МР, Генчэль Г, рэдактары. Мінск: БДУ; 2021. 223 с. (Замежная беларусістыка).
11. Прыгодзіч АА, Прыгодзіч МР, Генчэль Г, складальнікі. *Германізмы ў беларускай мове*. Прыгодзіч МР, рэдактар. Мінск: БДУ; 2015. 303 с.

References

1. Zaprudsky SM. *Gistoryja belaruskaga movaznavstva (1918–1941)* [The history of Belarusian linguistics (1918–1941)]. Minsk: Belarusian State University; 2015. 191 p. Belarusian.
2. Zaprudsky S. [The path from the commission to the academy]. *Litaratura i mastactva*. 2021 March 5. Belarusian.
3. Zhuravsky AI. [Linguistics]. In: Academy of Science of Belarus, Institute of History. *Instytut belaruskaj kul'tury* [Institute of Belarusian Culture]. Minsk: Navuka i tjechnika; 1993. p. 33–59. Belarusian.
4. Shakun LM. [Development of linguistics at Belarusian State University]. *Vesnik BDU. Seryja 4. Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika*. 1971;2:13–24. Belarusian.
5. Germanovich IK. [Academic Conference on the reform of the Belarusian spelling and alphabet]. In: Mihnevich AJA, editor. *Belaruskaja mova: jencyklapedyja* [Belarusian language: encyclopedia]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja imja P. Browki; 1994. p. 19–21. Belarusian.
6. Krasney VP. *Belaruskaja tjerminalogija* [Belarusian terminology]. Minsk: Belarusian State University; 2011. 216 p. Belarusian.
7. Pryhodzich MR. [The Belarusian language as a consolidating factor of the Belarusian society (on the question of the role of Belarusian State University linguists in the process of Belarusisation in the 1920s)]. In: Korol' AD, editor. *Rol' universitetskogo obrazovaniya i nauki v sovremennom obshchestve. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii; 26–27 fevralya 2019 g.; Minsk, Belarus* [The role of university education and science in modern society. Proceedings of the International Scientific Conference; 2019 February 26–27; Minsk, Belarus]. Minsk: Belarusian State University; 2019. p. 122–127. Belarusian.
8. Pryhodzich MR. [Tours of the past and present days]. *Vesnik BDU. Seryja 4. Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika*. 2006;2:3–5. Belarusian.
9. Shakun LM. *Gistoryja belaruskaga movaznavstva* [History of Belarusian linguistics]. Minsk: Universitjeckae; 1995. 271 p. Belarusian.
10. Bieder H. *Iybranyja pracy pa belaruskim movaznavstve* [Selected works on Belarusian linguistics]. Pryhodzich AA, Pryhodzich MR, compilers; Pryhodzich MR, Genchel G, editors. Minsk: Belarusian State University; 2021. 223 p. (Zamezhnaja Belarusistykka). Belarusian.
11. Pryhodzich AA, Pryhodzich MR, Genchel G, compilers. *Germanizmy w belaruskaj move* [Germanisms in the Russian language]. Pryhodzich MR, editor. Minsk: Belarusian State University; 2015. 303 p. Belarusian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 12.05.2021.
Received by editorial board 12.05.2021.